

Sándor Iván: Tengerikavics

„Meglátta munkájának hatástalanságát, ám ez a látvány nem ejtette kétségbe, ellenkezőleg, fölszabadította.”

(Sándor Iván Bibó Istvánról)

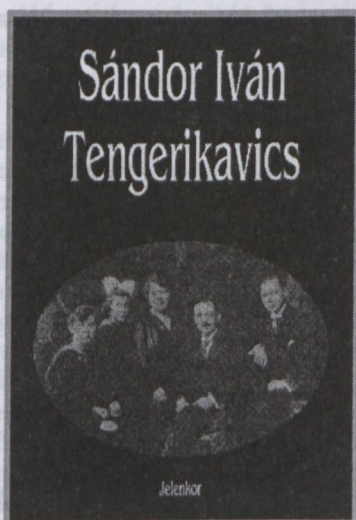
Az *írástudók árulása* – Julien Benda könyve, Babits Mihály korszakos jelentőségű tanulmánya – máig időszerű problémát vet fel. Babits Mihály arról ír, hogy amikor nagy az ember mondanivalója, önkéntelenül szerény lesz, visszafogja szertelen gondolatait. Lelkiismereti, erkölcsi kérdéseket tett fel, és a pártokhoz, csoportokhoz való tartozás kérdésességéről vallott. A szellem emberének – tette hozzá Babits –, az írástudónak mindig felül kell emelkednie az egyes tényeken, az esetlenségeken, és ezekkel szemben az általánosra, a tiszta erkölcsre, a logika tekintélyére, az igazságra kell figyelnie. Majd később, 1930-ban Babits és Ezüstkor című tanulmányában fájdalmasan vette észre, hogy „tornyunk sem véd többé”, „barbár erők feszülnek körülöttünk a sötétben. Érett vulkánon áll a mi palotánk...” Akkor már valóban gyilkos gázok forrtak a la-

boratóriumokban, és „gyilkos ideológiák a lelkekben”. Sándor Iván évtizedekkel később válaszol és folytatja Az írástudók árulása vitáját a *Karácsonyi szövegrétegek* című kötetében 1993-ban. Sajnálatos az, hogy a hat évtizeddel korábban felvetett kérdések napjainkban is élő problémák, hiszen állandó politikai és gazdasági válságban élünk,

s rész- és csoportérdekek állandó feszültségben tartanak mindnyájunkat.

Olasz Sándor amikor Sándor Iván esszé-kötetét elemzi, felveti azt a kérdést, hogy az írástudók nemcsak akkor válnak árulóvá, ha a „politika arénájában” tevékenykednek. Babitsra hivatkozik joggal, aki a következőket fogalmazta meg: „Az »áruló« írástudó tehát nem avval lesz áruló, hogy lába nem megy egyenesen a Csillag felé, melyre ujjá mutat. Az árulást akkor követi el, ha nem is mutat többé a csillagra.” A szellemi élet napjainkban még mélyebb válságba süllyedt, és az új, a felelős, az erkölcsi értékekre alig figyelnek. Tágabb értelemben „vagasztalónak” érzi Olasz Sándor azt, amit Bibó Istvánról mond Sándor Iván: „Meglátta munkájának hatástalanságát, ám ez a látvány nem ejtette kétségbe, ellenkezőleg, fölszabadította.”

A *Tengerikavics* – Sándor Iván eredeti és értékes regénye, mely különös eszszé-elemekkel fonódik össze. A mű egyértelműen a regény műfajához kötődik: félig én-regény, az író sorsát követjük például a nagyapja halálától a közelmúltbeli kiskunhalasi látogatásig. De félig családragény, hiszen nyomon követjük a család sorsát apjától Anci néniig, nagynénjéig.

Jelenkor Kiadó

Pécs, 1996

210 oldal, 690,- Ft

Harmadsorban a regény

**meghatározott idősíkok
közötti cselekményrészekből épül fel,**

a múlt századtól a mostani századvégig. Közben a modern regény sajátos idősíkjának felbontásával a lehető legtermészetesebben él: a főhős-író a jelenből kiindulva jut el az amstelveeni nagynéniig, a kilencvenéves Ancihoz. S ekkor hirtelen kb. fél évszázadnyi időben lép előre és vissza, idéződik fel egy korábbi esemény egy fénykép kapcsán élőszóban, emlékezve. Ez a „modernség”, ez az ún. időrend-felbontás nem felesleges, külsőleges, formai játék, hanem az önvizsgáló regényforma természetes megoldása. Az író, a regényhős a valóságos jelenben indul el Kiskunhalasra, a Bibó István Gimnázium avatására, a tudományos tanácskozássra, előadásának megtartására. Ebből a konkrét jelenből lép vissza a múltba, a temetőben lévő kövek évszámait kutatva. Hirtelen egymásután a maga lelkiismeret-furdalásos, jelenbeli önvizsgálatából lép vissza az 1848-as időbe, a maga *A futár* című regényéhez, az anyakönyv múlt századi adataiig, a Kaddisig, a régmúltig. A regény utolsó fejezetében, a „Most mondd a neved...” címűben az 1995 decemberében, a hatvanas évei közepén járó férfi (azaz az író) „valaminek a végére ér”, „befejeződik számára az idő birtokbavételéért folytatott küzdelem”. Ez a befejező regényfejezet világosan elkülönülő és természetesen egyévváló szakasz: egyrészt a kiskunhalasi látogatás jelen idejében, másrészt a múltat idéző gyors váltások (1944, 1946, 1935, 1914, 1848, 1894 stb.).

**S egyértelműen regényre
jellemző sajátosságok keverednek
esszészzerű elemekkel.**

A Kiskunhalasra utazó író eltűnődik a maga utazásán, a tágabb értelemben vett útján, a regényforma megtalálásán és maga képére formálásán, az idősíkok váltásán: „Miféle mechanizmus őriz meg, hív elő egy-egy ar-

cot? Mitől mutat a belső kamera valamit hosszban? Mitől ugrik át másokon?” S mint a költészetben gyakori vizuális elemmel, most ő is, a prózáíró is más betűtípussal emel ki egy szót: „Kapcsolat.” Igen, a kiskunhalasi anyakönyv és temető adatain elgondolkodva veti fel a „honnan?”, a „mitől?” stb. kérdéseket, vall Bergson időszemléletéről, Goetheről, Spinozáról, Schopenhaueréről stb. „Arra gondolt, hogy most megírta, amit a sorsa alakulásáról megismert, és néhány nap múlva még leírja majd ennek az utazásnak a történetét is, de kevesebbet mondott el annál, mint amennyi az övé, amit el kellene még mondania. Csakhogy a folyamatosan múlttá váló életébe már aligha fér bele mindaz, aminek a megragadására vágyik.”

A regény szerkezeti felépítése határozottan eredeti: a már említett önvizsgáló, családjának tagjait bemutató regény – mint az előbb is említettük – esszé-elemekkel bővül. Sándor Iván maga is utal arra a regény végén, hogy korábbi műveiből, kötetben megjelent

**esszéiből, írásából könyvébe
illesztett néhány részt.**

A harmadik fejezetben a Károly bácsi tárgoncája című részben a családi fotóból indul ki, majd áttér az utolsó minisztertanács 1849. augusztus 11-i ülésének ismertetésére, melyet Aradon tartottak. „Az ülésen a kormányzó közölte Guyon jelentését a temesvári csata végeredményéről, és aztán előadta, miképp ezen szerencsétlen csata után többé lehetetlen a kormányt eddigi alakjában és egy meghatározott helyen tovább folytatni...” Ezt a részletet Vukovics és Horváth Mihály 1850 márciusában a *Kölnische Zeitung*ban megjelent nyilatkozatból vette át. A Kossuth-Görgey párharc, a közöttük kialakult feszültség és ellentét – Vukovics emlékezését olvasva újra előkerül, kicsit más nézőpontból, s most maga az író, Sándor Iván folytatja a gondolatsort: mennyiben volt „ka-

tasztrófális” a forradalom vezérkara és a katonai vezetés közötti szakadás? Vukovics bizalmatlan Görgeyvel szemben, s az író történelmünk más korszakaiban meglévő „lezáratlanság,” „zsákutcába is vezető kényszerűségek” létét is felveti. Vagy a regény első fejezetéhez, az 1940-es évekhez, a diák-kori emlékekhez, Komlós Aladárra való emlékezéshez természetesen illeszkedik a világháború doni eseményeinek felidézése, a Kállay Miklós-beszédek dokumentumaival, háttér-magyarázatokkal. („A sebesültek zöme már az anyaországba érkezett. Ezek száma: 15500 fő.”) A korábban családi vonatkozású regényrészlet így folytatódik a korban, témában logikusan idekapcsolódó szakasszal, kommentárral: „Mit jelenthet egy ilyen szám a korabeli újságolvasónak? Elsősorban azt, hogy *nem az összes sebesült* érkezett meg, csak a *zömük*. S így a „zöm”-höz hozzá lehet adni még sokat, a hivatalos adatok „szépítenek”, s a veszteség tragikusan nagy. Ehhez a regényrészlethez, kordokumentumhoz fűzi az író a Magyar Csillag 1943–1944-es számaiban olvasható vitát a nemzeti önismeretről, Illyés Gyula, Balogh József, Keresztury Dezső véleményét idézve. Ezt folytatja Radnóti versrészletével, Bibó István tanulmányával a zsidókérdésről és Lajtos Árpád emlékezésével. (A budai Várban, a vezérkarnál „a legnagyobb meglepetésemre semmiféle izgalmat nem találtam, teljes békehangulat uralkodott ott a beosztott vezérkari tisztek között...” vallotta Lajtos Árpád.) A Nagymamát élénk varázsoló részt (2. fejezet) folytatja Borowski, a lengyel író koncentrációs táborbeli és börtönélményeivel. Az Auschwitz felé haladó vagonokba zsúfolják őket, szökni próbálnak, gépfegyverrel lövik őket. Az emberkupa alján reménykedik, hátha nem őt találják el elsőnek.

A táborokat túléli, író lesz,

vall meghurcolásairól – mint tanú, mint túlélő a Gestapo elembertelenedett „mecha-

nizmusáról”: „...kommandókban vonultunk munkára. Zenekar adta lábunk alá az ütemet...”

Az író élete és munkássága ezer szálal kötődik az irodalomhoz, más írók műveihez – még regényírás közben is. Sándor Iván Tengerikavics című regénye elé Rilke-mottót tesz: „Várni kell, hogy emlékezni tudjunk ismeretlen tájak útjaira, váratlan találkozásokra, a búcsúzás percére, napokra, a szülőkre...” A véletlen iskolai évek Komlós Aladárhoz vezetik el: Ő hallja, értékeli először az ifjú diák írását, mely egy éhhalál előtti szegény emberről szól. Másutt a pesti cipészműhelyt Füst Milán világához hasonlítja. A tiszaezlári perről írva Eötvös Károly *A nagy per* című könyvéből idéz. A különböző szövegrétegek egymásra épülésekor Ottlik Gézára hivatkozik („Minden megszakad, félbemarad, tépné ki magát belőlünk. Hát fordítsd el a fejed. Forduljunk el. Amikor a valóság széttépi folytonosságodat, iszonyattal és elborzadva fordítsd el tekintetedet...”). A szövegrétegek, az emlékképek kapcsán Mándy Iván jut eszébe, Párizsban járva Nemes Nagy Ágnes szavai Rilkeről, Alain Resnais filmje, *A háború vége* kapcsán Jorge Semprun, a század infernójáról Lengyel József művei stb. Itt az Auschwitz-világ és a Gulag-világ polkójárásakor indokoltan elidőz az író Lengyel József írásainál, az *Elejétől végig*ből idéz: „A téli pirkadatban kísérnek bennünket a táborból. Megyünk: szálas, kemény arcú lettek, széles hátú oroszok, keskeny vállú kínaiak, nagy fejű, görbe lábú burjátok és örmények, zsidók, mindenféle népek.” S Lengyel József álmainak mélyrétegében mindig ott él a börtönélet: „Állandóan visszatérő álmom: letartóztatnak, börtönbe visznek, és én tudom, hogy ezt a börtönt már nem bírom ki...” (1969. VII. 22.) És aztán az erdélyi tolerancia, Sütő András útijegyzete, az *Álomkommandó* drámája, az auschwitzi tizenkettedik Sonderkommando gyorsan levert felkelése idéződik fel benne. Később pedig a regény-

formán tűnődve Beckett szavaira hivatkozik a Proust-esszéből.

Ezen önvallomásos családregényben legfontosabb az „én”, a „ki vagyok én” keresése, a „benső kamera” pásztázása. A kötetben is és

**a regényszövegben is
családi képek kerülnek elő,**

közelhajol a fénykép alakjaihoz, kinagyítja őket. Sándor Iván maga emeli ki „belső történetének” első képsorát: nagyapja halálát. Valami „megérthetetlen” kezdődött akkor. Egy nyíló-csukódó ablakszárny „folyamatos látványa” él benne. Az író felnőttként visszajár gyermekora színhelyeire, felidézi családtagjait. Anyja barna szemének csillogását látja, kilencvenéves nagynénjét látogatja meg Amsterdam kertvárosában. Nem tudja elfelejteni azt a pillanatot 1944 nyarán, amikor a nyilasok ajtóbetörésére ébredt Nagymamája, s ott ült a dívány szélén megdermedve, soványan, hálóingben. S azt sem, amikor a Dohány utcai templom kertjében megtalálják Nagymama sírját. Emlékképek élnek benne: a szülei által emlegetett „filléres vonatok”, Károly bácsi targoncája, apja ismeretlen

kiskunhalasi szülőházának képzeletbeli földes konyhája, a sárga csillag és az üldözöttség, a párizsi Café Luxembourg terasza. És ahogy Proust regényében a madelaine sütemény íze teázás közben, úgy az ő párizsi kávéjának gőzölgése a régi közös kávézásokra emlékezteti. De súlyosabb emlékek is feltolulnak benne: 1952-ben katonáskodásakor meghurcolják, munkaszolgálatos lesz „regényírás” büntette miatt. Ezzel ellentétben feledhetetlen időszak az, amikor a Jövő Mérnöke című egyetemi lap szerkesztője 1956 októberében. És október 23-án a Bem-szobornál múlhatatlan emlékkép: „Tánczos mellett Sánta Ferenc, az író áll. Ketten egymásra pillantva énekelnek. Ez nekem jelképes erejű. '56 egyik főszereplője és Sánta Ferenc, az író, akkor a vallási, faji, hagyománybeli, netán politikai különbségeket nem érzékelve, együtt éneklük a Bem-szobor alatt a Himnuszt.”

Sándor Iván féltetten őrzött emlékei, olvasmányai tükrében regényben-esszében vallva, szorongva a Németh László-i „híd-szellemet” építi.

Szekér Endre

Júniusi számunk tartalmából:

BERTÓK LÁSZLÓ, BOGDÁN LÁSZLÓ, SZÖLLŐSI ZOLTÁN,
VERESS MIKLÓS versei,

FERDINANDY GYÖRGY, GÁSPÁR B. ÁRPÁD prózája

Mai finn költők versei

KABDEBÓ TAMÁS esszéje: A negyedik parancsolat

FRIED ISTVÁN: Irodalomtörténeti/tudományos válaszutak